

Проблема саморозвитку особистості в проектній парадигмі

Анотація. В статті розглянуто співвідношення самопроектування і саморозвитку особистості, підкреслено їх особистісний характер, визнано, що самопроектування забезпечує саморозвиток особистості. Здатність до самопроектування визначено в якості показника вищого рівня особистісного розвитку. Розкрито психологічний смисл самопроектування, його сутність, зокрема з позицій психологічної герменевтики. Самопроектування здійснюється завдяки привласненню соціального та особистого досвіду та трансформації його у особистісні конструкти. Висвітлено механізми, етапи, характеристики досліджуваного процесу. Доведено, що Усвідомлення особливостей власних смислових схем і утворень, їх трансформація дозволить здійснювати самопроектування, отже, досягти більш високого рівня саморозвитку.

Ключові слова: самопроектування, саморозвиток, особистісний проект особистісна концепція, особистісні конструкти, постнекласична психологія, психологічна герменевтика, розуміння, інтерпретація, сенс життя.

Ткаченко Е.А. Проблема саморозвиття личности в проектной парадигме

Аннотация. В статье рассмотрено соотношение самопроектирования и саморазвития личности, подчеркнуто их личностный характер, признано, что самопроектирование обеспечивает саморазвитие личности. Способность к самопроектированию определена в качестве показателя высшего уровня личностного развития. Раскрыт психологический смысл самопроектирования, его сущность, в частности с позиций психологической герменевтики. Самопроектирование осуществляется благодаря присвоению социального и личного опыта и трансформации его в личностные конструкты. Отражены механизмы, этапы, характеристики исследуемого процесса. Доказано, что осознание особенностей собственных смысловых схем и образований, их трансформация, позволит осуществлять самопроектирование, следовательно, достичь высшего уровня саморазвития.

Ключевые слова: самопроектирование, саморазвитие, личностный проект, личностная концепция, личностные конструкты, постнеклассическая психология, психологическая герменевтика, понимание, интерпретация, смысл жизни.

Tkachenko O. A. The problem of self-development in the project paradigm

Summary. This article describes the interrelation of personal self-development and self-designing, emphasizing their personal peculiarities. Moreover it proves that self-designing provides personal self-development. Self-designing ability is defined as an indicator of a higher level in personal development. This research investigates psychological definition of self-designing, its nature, in particular in terms of psychological hermeneutics. Self-designing is made through social and personal experience and its transformation into personal constructs. This paper deals with the mechanisms, stages and characteristics of this process. The article proves that taking into account of personal conceptual features and structures, their transformation will allow to carry self-designing thus achieve a higher level of self-development.

Keywords: self-projecting, self-improvement, self-design personal self-concept, personal constructs, post-non-classical psychology, psychological hermeneutics, understanding, interpretation, sense of life.

Постановка проблеми. В умовах глибоких і динамічних перетворень в усіх сферах нашої держави відбуваються суттєві зміни освітньої парадигми. Сьогодні, як ніколи раніше, вимагає включення людини у процес власного життєтворення, висуває вимоги до неї як до ініціативного й активного суб'єкта власного перетворення, суб'єкта особистісного саморозвитку.

Соціалізація людини відбувається в різних ситуаціях, які виникають в результаті взаємодії безлічі обставин. Чинниками соціалізації і стають такі обставини, при яких створюються умови для перебігу цього процесу. Людина розвивається у тій мірі, в якій вона опановує соціальний і особистий досвід. Часто в якості перешкод соціалізації розглядають незадовільні умови середовища,

неефективність виховних зусиль педагогів та батьків, вікові психофізіологічні особливості вихованців, згубний вплив агентів масової культури та ін. Між тим, жодна найдосконаліша зовнішня система впливів не досягне поставленої мети, якщо не знайде у самої особистості підтримки, перетворюючись із зовнішніх умов у внутрішні фактори її саморозвитку. Саморозвиток як форма розвитку, при якій особистість займає активну творчу позицію по відношенню до своїх змін, стає в даний час провідним способом становлення особистості, позначаючи перед психологічною наукою завдання осягнення його сутності, механізмів, умов, засобів здійснення.

Завдання саморозвитку і шляхи їх вирішення становлять особливий простір фундаментальної психологічної науки, практичної психології та психотерапії. В якості провідних умов психологічного здоров'я і благополуччя сучасної людини науковці все частіше розглядають прояви активності в процесі творення власного життя, усвідомлене проектування перспективи життєвого руху, здатність до самопроектування.

Мета статті полягає в обґрунтуванні тези про можливість розгляду самопроектування як одного з шляхів і технологій здійснення саморозвитку особистості та його дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема саморозвитку особистості знайшла своє висвітлення в працях дослідників як на теоретико-методологічному рівні (І. Бех, Р. Бернс, Б. Вульффов, О. Газман, В. Зінченко, Є. Еріксон, О. Киричук, А. Маслоу, Г. Олпорт, К. Роджерс), так і на рівні власне психологічного аналізу, де саморозвиток розглядається як: саморух (Г.С. Костюк, І.О. Логінова), діяльність, внутрішня активність (В.І. Андрєєв, Г.О. Балл, М.Й. Боришевський, Г.С. Костюк, С. Л. Рубінштейн, П.Р. Чамата), потреба (І.С. Булах, С.Д. Максименко, Е.О. Помиткін, М.В. Савчин), здатність, характеристика (Є.І. Ісаєв, В.Г. Маралов, Н.І. Пов'якель, В.І. Слободчиков), механізм (З.С. Карпенко, Т.М. Титаренко, В.М. Ямницький). У психології найбільший інтерес викликає безпосередньо процес саморозвитку як різною мірою усвідомлена, самоконтрольована і самокерована активність особистості, як психологічна й особистісна зміна, як активність і вчинок. Існує значна кількість визначень саморозвитку, узагальнюючи які можна сформулювати, що саморозвиток – це самостійний поетапний процес побудови людиною власної особистості, набуття, утвердження та актуалізація якостей та характеристик, яких раніше не було.

Аналіз наукових праць з зазначеного питання дає підстави для висновку, що суттєвою характеристикою саморозвитку є свідомо якісна самозміна самого себе. М. І. Щукіна [18] на основі аналізу сучасних зарубіжних досліджень саморозвитку дійшла висновку, що саморозвиток слушно визначається як специфічна форма інтенціонального, самодетермінованого, самокерованого розвитку особистості. До споріднених з саморозвитком понять, науковці частіше відносять саморозуміння, самоактуалізацію, самореалізацію, самосвідомість, самовираження, саморегуляцію, а останні часом проблема саморозвитку активно обговорюється у зв'язку з можливостями самопроектування особистості.

Психологія, переходячи у стан посткласичної науки, розглядає людину, зміщуючи акцент на її активність як суб'єкта, що свідомо діє та відповідально контактує із довкіллям. Таким чином, людина обернена на саму себе, на перетворення того, що дане їй як зовнішнє, і як внутрішнє. Спираючись на тезу Л.С. Виготського: «людина не лише розвивається, але і будує себе», Н. В. Чепелева стверджує, що саморозвиток і самопроекування – тісно зв'язані процеси [2, с.14]. М. Л. Смульсон наголошує, що без елементів самопроекування розгляд процесів саморозвитку є неможливим, оскільки необхідними є зміст і певна форма, в якій знаходить свій вираз відповідна інтенція. На думку Н.В. Чепелевої [15] та М. Л. Смульсон [2, с.19], невідрефлексована або маловідрефлексована її форма може бути визначена як задум, то відрефлексоване інтенціональне утворення, за сучасною психологічною традицією, одержало назву особистісного проекту.

Різні аспекти особистісного зростання і розгортання життєвого шляху особистості як проекту, який самореалізується, досліджувалися в різних напрямках психологічної науки. Уперше ідея людини і її життєвого шляху як проекту представлена в роботах одного із засновників екзистенціальної психології – Ж.-П. Сартра. За його твердженням, рушійною силою особистісного розвитку і життєвого шляху людини є виключно самодетермінація, оскільки особистість і її життя спрямовані в майбутнє. Людина сама контролює вектор власної життєвої спрямованості шляхом його усвідомлення і суб'єктивного переживання.

Одиницею життєвого самопроекування особистості, за Ж.-П. Сартром, є життєвий вибір. Феномен життєвого вибору включає не лише формування установки як готовності особистості до конкретних дій, спрямованих на реалізацію цього вибору, але і вибір і затвердження власних цінностей. Тому кожен продуктивний життєвий вибір підвищує переживання самоцінності людини як носія гуманістичних цінностей людства в цілому [11].

У контексті соціальної взаємодії проблема самопроекування особистості представлена в роботах Л. Бінсвангера. Учений підкреслив, що буття людини це завжди «спів-буття» в єдності зі значущими іншими. Тому проектування особистістю свого життєвого шляху і реалізація цього проекту в результаті самотрансценденції впливає на особливості особистісного зростання і життєвої історії інших людей [4].

Марсель Г. також підкреслив, що процес реалізації людиною стратегічного задуму власного життя водночас передбачає і творчу продуктивну самотрансценденцію особистості в життя інших людей [7]. Успішність реалізації людиною цієї моделі значною мірою обумовлюється її здатністю до самоаналізу, саморозуміння, відкриття власного самоздійснення і побудови унікальної життєвої траєкторії на основі індивідуальних життєвих цінностей і сенсів, а не соціальних стереотипів [8].

Мей Р. і Франкл В. підкреслили полівершинність сенсу життя людини в різних модусах її життєдіяльності (особистісному, професійному, соціальному, сімейному та ін.) [8; 14]. У основі смисложиттєвих орієнтацій людини, згідно з

В. Франклом, лежать ціннісні орієнтації. Актуалізація у ситуації життєвого вибору одночасно декількох суперечливих ціннісних орієнтацій призводить до конфлікту життєвих сенсів і їх корекції. Таким чином, сенс життя, згідно з В. Франклом, є динамічним особистісним утворенням, яке завжди є вимогою моменту [14]. Автор також підкреслив високу значущість внутрішньої напруги людини як важливої умови успішності її смисложиттєвого пошуку і самореалізації. Згідно з автором, в сучасному суспільстві людина не вимушена додавати значних зусиль для задоволення своїх потреб. Як наслідок – її інтерес до життя формується недостатньо, а процес особистісного самопроекування й реалізації цього проекту ускладнюється.

Проблемі узгодження особистісних і соціальних ціннісних орієнтацій у процесі становлення сенсу життя у ситуаціях життєвого вибору приділяється значна увага в роботах представників особистісно-діяльнісного й особистісного підходів. Так, у роботах С.Л. Рубінштейна [10], В.І. Слободчикова, Є.І. Ісаєва [12] та інших вітчизняних психологів підкреслюється думка про те, що «Людина за своєю природою є буття для інших» [12, с. 171]. Проте К.О. Абульханова-Славська підкреслює, що в радянській психології недостатня увага приділялася особистісним аспектам проектування людиною власного життєвого шляху. Згідно з дослідницею, змістовним аспектом життєвих цілей особистості, що самоактуалізується, є просоціальна гуманістична життєва спрямованість, «життя для інших». При цьому конкретні способи досягнення ключових життєвих цілей і реалізації життєвих сенсів (вибір конкретної спеціальності, професії, соціального оточення, особливості міжособистісних, у тому числі сімейних, стосунків) є продуктами «життя для себе», реалізації індивідуального оточення, особливості міжособистісних, у тому числі сімейних, стосунків) є продуктами «життя для себе», реалізації індивідуальних схильностей, бажань і інтересів. Успішність узгодження особою «життя для інших» і «життя для себе», згідно з автором, є важливою умовою продуктивності реалізації власного життєвого проекту [1].

Термін «самопроекування» має не одне змістове значення. М. Л. Смільсон тлумачить самопроекування як самостійну і специфічну цілеспрямовану діяльність, яка має всі ознаки інтелектуальної. Самопроекування є безперервним процесом, який забезпечує перманентний саморозвиток особистості. У процесі самопроекування усвідомлено розділяються продукт діяльності проектування і проектування процесу одержання цього продукту [2]. Самопроекування розуміється як форма психотехнічної практики, зміст якої полягає у зміні психічних станів та властивостей індивіда [5]. В.С. Безрукова під самопроекуванням розуміє створення образу, до якого прагне людина, при цьому створюючи план його досягнення у форми мрії, самозобов'язань, програми особистісного розвитку [3]. А. А. Попов [9] пояснює самопроекування з позицій діяльнісного освоєння і творення схем та норм власної організації. Дослідник зазначає, що самоконструювання особистості відбувається в межах певного культурного простору і здійснюється завдяки процесам інтеріоризації (привласненні соціального досвіду та трансформація його у особистісні конструкти). Від індивіда вимагається включення суб'єктності, яка проявляється у

самовизначенні. Ю.С. Тюнников пов'язує самопроектування із особистісною значимістю, що можна відстежити через вивчення ціннісних орієнтацій індивіда, його прагнень, устремлінь та переконань [13].

Чепелева Н. В. досліджує питання самопроектування в межах постнекласичного, герменевтичного підходу, де людина осмисливши соціокультурний та особистий досвід, стає відповідальним автором і самотворцем. Основою створення особистісних проєктів є наративи, міфи, легенди про себе, особистісні концепції [15, с. 8]. Авторка розкриває основні шляхи самопроектування. На її думку, це інтерпретація та осмислення попереднього особистого і соціокультурного досвіду шляхом занурення у соціокультурний дискурсивний простір та створенні власного смислового простору, побудова смислових класів подій, на основі яких створюється концепція власного життя і засоби її втілення в життєвих практиках [2]. Особистісний проєкт передбачає: 1) створення «задуму себе», тобто конструювання Я-можливого, Я- бажаного, або ж Я-ідеального; 2) створення схеми або сюжету подальшого життя і себе у ньому; 3) реалізацію цього задуму шляхом вибудовування бажаної, передбачуваної ідеальної історії власного життя або плану, за яким втілюватиметься задум, а також конструювання власної ідентичності, адекватної власному задуму [17].

Посилаючись на ідеї Д.О. Леонтьєва [6], дослідниця розкриває особливості взаємозв'язку, взаємодії, взаємовпливу зовнішнього соціального і внутрішнього особистісного ментального простору як показників рівня розвитку особистості. На першому рівні людина виступає як біологічна одиниця, такий розвиток є універсальним, і його результатом є морфологічне та функціональне дозрівання, яке дозволяє оптимально пристосуватися до навколишнього. Дискурси на цьому рівні задаються ззовні, причому вони є нормованими згідно тієї чи іншої соціокультурної епохи. Другий рівень розвитку – соціальний, результатом якого є соціальний індивід і те, що можна назвати базовою особистістю. На цьому рівні розвиток особистості визначає фундаментальний дискурс, який виступає у ролі соціальної норми й сприймається людиною як сама реальність. Приймаючи певний фундаментальний дискурс особистість починає використовувати його як інтерпретативні схеми і рамки, діяти в його межах, вводячи у них будь-який матеріал та власні дії і вчинки. Тому базова особистість не створює власні життєві та особистісні проєкти, а користується тим, що їй пропонують соціум і культура. Третій, власне особистісний рівень свого розвитку. Це рівень передбачає здатність до розуміння, яке базується на смислових трансформаціях власних смислових схем, розширенні власного смислового простору, створенні нових смислових схем та утворень, переосмисленні як самого себе, так й власної соціокультурної ситуації, власного життя та власної особистості. Саме на цьому рівні з'являється самопроектування як здатність ставити й розв'язувати завдання на смисл, вибудовувати власний смисловий простір, який втілюється в авторський задум, сюжет текст відносно себе, свого майбутнього життя, власної особистості [17, с. 6-9].

В контексті психологічної герменевтики визначено основні шляхи особистісного розвитку: інтерпретація та реінтерпретація особистого та соціокультурного досвіду; побудова власної символіки, яка дозволяє створити особистий концепт, міф, оповідь; створення на цій основі власної життєвої історії, на основі особистих наративів, концепцій, міфів; вибудовування власного особистісного та життєвого проєктів як основи подальшого розвитку. Авторство і є характеристикою зрілої особистості, що осмислила себе, власний життєвий досвід та створила на цій основі свій особистісний проєкт і здатна розвиватися у напрямі реалізації цього проєкту.

На основі методологічних положень постнекласичного, герменевтичного підходів визначена специфіка розуміння особистості, здатної до самопроєктування, яка складається з таких характеристик:

- Контекстуальність, чуттєвість до соціокультурних впливів, зажуреність у соціокультурний контекст.
- Відкритість світу, довіра до нього, яка є результатом осмислення минулого досвіду та його спрямованості на майбутнє.
- Гнучкість, динамічність ментальної моделі світу, здатність її відгукуватися на зовнішні впливи й перебудовуватися відповідно до змін соціокультурного контексту.
- Усвідомлення унікальності, своєрідності власного життя, розгляду його як неповторної особистої історії, вписаної при цьому в соціокультурний та історичний контексти.
- Відносна незалежність від зовнішніх впливів при збереженні поваги до чужих життєвих історій та усвідомленні свого включення у соціокультурний контекст.
- Вміння вибудовувати історію власного життя як неповторний відкритий особистісний твір [16].

Висновки. Зазначені вище положення дозволяють констатувати, що в сучасній психології самопроєктування визнано в якості умови саморозвитку особистості. Самопроєктування забезпечує саморозвиток, оскільки надає йому певного змісту і форми, виступає в якості установки, як готовність до конкретних дій. Самопроєктування, як самостійна творча інтелектуальна діяльність, призводить до змін психічних станів і властивостей особистості. Це не тільки образ, проєкт власного життя, це і план його реалізації, програма особистісного розвитку.

Самопроєктування є не тільки умовою саморозвитку особистості, але й показником його високого рівня. Здатність особистості до самопроєктування визначатиметься можливістю формування нею схем і норм власної організації на стільки на основі привласненого соціального досвіду, скільки за рахунок особистісного досвіду, концепцій, конструктів, що виникли як результат постановки і розв'язування завдання на смисл. Описані характеристики особистості, що здатна до самопроєктування можуть бути покладені в основу створення діагностичних процедур щодо її саморозвитку.

Здійснення самопроекування як процес привласнення та осмислення особистого та соціокультурного досвіду, трансформації його у особистісні конструкти, розуміння реальності та себе у цій реальності є однією із важливих умов особистісного розвитку. Самопроекування як постійна послідовність здійснення життєвих виборів, дає можливість людині «брати на себе відповідальність за власне життя, стаючи не лише його автором, а й творцем самої себе» [16, с. 24], підвищити почуття самоцінності. Реалізація особистісного проекту, своєю чергою, вимагає від людини впорядкування та визначення самої себе як для самоздійснення у соціальному світі, так і для саморозвитку. Обраний проект стає «смісловою домінантою», базисним центром смислоутворення, визначаючи значимість усього, що відбувається з людиною, та відкриваючи перспективи подальшого особистісного зростання [16, с. 25].

Отже, проведений теоретичний аналіз дозволяє визнати, що розгляд саморозвитку в проектній парадигмі відкриває нові діагностичні можливості його дослідження та визначає перспективу розробки нових психотехнічних засобів розвитку особистості.

Список використаної літератури

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – Москва: Мысль, 1991. – 299 с.
2. Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – Житомир: Видавництво ЖДУ ім. І.Франка, 2014. – Том. II. Психологічна герменевтика. – Вип. 8. – 138 с.
3. Безрукова В. С. Педагогика. Проективная педагогика / В. С. Безрукова –Екатеринбург: Деловая книга, 1996. – 344 с.
4. Бинсвангер Л. Бытие в мире. Введение в экзистенциальную психиатрию / Л. Бинсвангер; пер. с англ. – Москва: КСП+, Ювента, 1999. – 302 с.
5. Казаков И. С. «Самопроектирование» – анализ понятия / И. С. Казаков // Вестник СГУТиКД. – 2011. – № 2 (16). – С. 130- 133.
6. Леонтьев Д. А. Личностное измерение человеческого развития / Д. А. Леонтьев // Вопросы психологии. – 2013 – № 3. – С. 67 – 80.
7. Марсель Г. Быть и иметь / Г. Марсель ; пер. с англ. – Новочеркасск: Сагуна, 1994. – 160 с.
8. Мэй Р. Открытие Бытия / Р. Мэй ; пер. с англ. – Москва: Институт Общегуманитарных Исследований, 2004. – 224 с.
9. Попов А.А. Педагогика и тьюторство в пространстве трансцендентальной реальности (обоснование места возникновения открытого образования) / А. А. Попов // Педагогика самоопределения и проблемный поиск свободы. – Барнаул, 1997. – С. 42-67.
10. Рубинштейн С. Л. Человек и мир / С. Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер, 2012. – 224 с.
11. Сартр Ж.-П. Экзистенциализм это гуманизм / Ж.-П. Сартр // Сумерки богов. – Москва: Политиздат, 1989. – С. 319-344.

12. Слободчиков В. И. Психология человека: введение в психологию субъективности / В. И. Слободчиков, Е. И. Исаев. – Москва: Школа-Пресс, 1995. – 384 с.

13. Тюнников Ю. С. Социокультурное и педагогическое проектирование: проблемы взаимодействия / Ю. С. Тюнников // Известия высших учебных заведений. Северо-Кавказский регион. Общественные науки– 2000. – № 1. – С. 100.

14. Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл; пер с англ. и нем. / Общ. ред. Л.Я. Гозмана и Д.А. Леонтьева. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.

15. Чепелева Н. В. Дискурсивні засоби самопроекування особистості / Н. В. Чепелева // Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». Тематичний випуск «Актуальні проблеми когнітивної психології». – Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2013. – Вип. 24. – С. 7 – 11.

16. Чепелева Н. В. Самопроекування особистості в контексті постнекласичної психології / Н. В. Чепелева // Наукові записки Національного університету "Острозька академія". – 2012. – Вип. 20. – С. 17-25.

17. Чепелева Н. В. Спрямованість особистості на розвиток як підґрунтя самопроекування / Н. В. Чепелева // Психологія саморозвитку особистості: збірник наукових праць [Електронний документ] / за ред. Н. В. Чепелевої, Я. Ф. Андрєєвої. – Чернівці – Київ, 2016. – 284 с.

18. Щукина М. А. Направления исследований саморазвития личности в современной зарубежной психологии / М. А. Щукина // Вопросы психологии. – 2014. – №4. – С. 94 – 105.